

ДАВИДЕНКО В. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.2:343.3
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.3>

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджено підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. Криміналізація відбувається шляхом з'ясування цілей, підстав становлення кримінальної відповідальності за діяння, вчинене проти власності. На підставі цього формується сукупність норм кримінального права, які містять перелік злочинів і передбачених за них покарань, а також підстав та умов притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб чи звільнення від неї.

Основними підставами криміналізації діянь проти власності є те, що суспільні відносини власності як частина економічних відносин складають основу функціонування будь-якого суспільства, розвиток якого неможливий без забезпечення належного захисту власності, прав власника від будь-яких незаконних посягань.

За будь-якої зміни чинного кримінального законодавства необхідно враховувати принципи криміналізації як найбільш абстрактний і загальний рівень забезпечення й обґрунтування кримінально-правової нормотворчості.

Розглянуто кримінально-правову класифікацію принципів криміналізації діянь. Соціальні та соціально-психологічні принципи забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору головних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки. Системно-правові принципи криміналізації визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права. Соціальні та соціально-психологічні принципи охоплюють принципи суспільної небезпечності, відносної поширеності діяння, позитивних і негативних наслідків криміналізації, кримінально-політичної адекватності криміналізації.

Застосування кримінально-правової норми, яка сформована без урахування принципів криміналізації, призведе до негативних наслідків, що пов'язані з безпідставним притягненням до кримінальної відповідальності.

Злочини проти власності складають ліву частку правопорушень у країні. Така ситуація залишається незмінною впродовж усіх років незалежності України, відповідно, потребує постійного контролю з боку держави та суспільства. Закріплення на законодавчому рівні норм кримінального права, які містять перелік злочинів проти власності та передбачення за них покарання, розглянуто як найбільш дієву форму соціального контролю.

Ключові слова: підстави криміналізації, принципи криміналізації, злочини проти власності, криміналізація діянь проти власності, кримінальна відповідальність.

Davydenko V. L. Grounds and principles of criminalization of actions against property

The article explores the grounds and principles of criminalization of acts against property. Criminalization occurs by finding out the purposes, grounds for criminal liability for an act against property. On this basis, a set of criminal law norms is formed, which contains the list of crimes and the punishments provided for by them, as well as the grounds and conditions for bringing to justice or acquitting perpetrators.

The main grounds for criminalizing acts against property are that public property relations, as part of economic relations, form the basis of the functioning of any society, the development of which is impossible without proper protection of property, the rights of the owner against any unlawful encroachment.

In case of any change of the current criminal legislation, it is necessary to consider the principles of criminalization as the most abstract and general level of provision and justification of criminal law-making.

The criminal law classification of principles of criminalization of actions is considered. Social and socio-psychological principles ensure the social adequacy of criminalization, its admissibility in terms of the main characteristics of social systems and processes of social development, compliance with the criminal law level, the nature of public consciousness and the state of public opinion. The system-legal principles of criminalization are determined by the requirement of internal logical consistency of the system of criminal law norms. Social and social-psychological principles, in turn, cover the principles of social danger, relative prevalence of action, positive and negative consequences of criminalization, criminal-political adequacy of criminalization.

The application of a criminal law that is formed without taking into account the principles of criminalization will lead to negative consequences, which are connected with unreasonable prosecution.

Property crimes make up the largest proportion of offenses in the country. This situation remains unchanged throughout the years of Ukraine's independence, and accordingly requires constant control by the state and society. Fixing at the legislative level the rules of criminal law, which contain a list of crimes against property and punishment for them, is considered as the most effective form of social control.

Key words: *grounds of criminalization, principles of criminalization, crimes against property, criminalization of acts against property, criminal liability.*

Вступ. Діяльність держави, яка пов'язана з розробленням та вжиттям заходів шляхом удосконалення кримінального законодавства й практики його застосування, а також належного застосування кримінально-правових норм, визначається як кримінально-правова політика.

Кримінальне право становить інструмент кримінально-правової політики й має домінуюче становище в політиці у сфері боротьби зі злочинністю. На відміну від кримінального права, що є більш-менш усталеним явищем, особливо стосовно положень Загальної частини, кримінально-правова політика – це рухоме явище, вона більш гостро реагує на соціальні процеси та відносно швидко піддається змінам курсу політичного життя країни [1, с. 22].

Одним із важливих напрямів здійснення кримінально-правової політики є криміналізація суспільно небезпечних діянь. Процес криміналізації полягає у з'ясуванні цілей, підстав становлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння. На підставі цього процесу формується сукупність норм кримінального права, які містять перелік злочинів і передбачених за них покарань, а також підстав та умов притягнення винних до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї [2, с. 86].

Питання криміналізації суспільно небезпечних діянь є предметом наукового інтересу багатьох науковців, таких як Д. Балабанова, О. Готін, Н. Гуророва, П. Дагель, Л. Демидова,

Ю. Дорохіна, В. Ємельянов, Г. Злобін, К. Кенні, О. Коробєєв, В. Кузнецов, М. Ляпунов, М. Мельник, П. Фірс, А. Яковлев. Однак проблематика криміналізації діянь проти власності потребує постійної уваги щодо соціальної обумовленості та необхідності встановлення кримінально-правових заборон.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження підстав та принципів криміналізації діянь проти власності, виявлення проблемних аспектів під час установлення кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь проти власності та можливих шляхів їх вирішення.

Результати дослідження. Криміналізація, на думку П. Фірса, є процесом виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів [3, с. 20].

Поняття «підстави криміналізації (декриміналізації)» означає ті процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність установлення кримінально-правової охорони тих чи інших сфер життєдіяльності людей або скасування такої, тобто підстави криміналізації (декриміналізації) – це те, що створює дійсну потребу в кримінально-правовій новелі [4, с. 20].

В теорії кримінального права розглядаються різні підстави криміналізації діянь. Так, О. Готін підставами криміналізації вважає:

– існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони;

- відносну поширеність суспільно небезпечних діянь;
- зміну уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння;
- зміну загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння;
- виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини.

Також науковець на підставі логіко-гносеологічного аналізу сучасних процесів криміналізації дійшов висновку про те, що сьогодні значно виразнішого вигляду й потужного потенціалу набули ті критерії криміналізації, які в умовах радянської системи кримінального права або взагалі вважалися такими, що притаманні виключно буржуазним правовим системам або щонайменше визнавалися другорядними [5, с. 97].

Г. Злобін виділив такі окремі підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь, перелік яких не є вичерпним:

1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не утворювали спеціального складу злочину;

2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу;

3) відкриття шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає необхідність обмежити форми та межі цієї діяльності;

4) суттєва та раптова зміна соціального, економічного або політичного стану в результаті війни, стихійного лиха, неврожаю та інших подій, що можуть обумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі відповідні суспільно небезпечні дії набудуть реального поширення;

5) такий розвиток суспільства, який визначає нетерпимість, особливу небезпечність деяких дій, з якими раніше доводилось (або можна було) миритися, але за нових умов такі дії починають суперечити пануючому устрою суспільних відносин або отримують реальну базу для їх викорінення;

6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [6, с. 205–206].

П. Фірс, розглядаючи як основні методи кримінально-правової політики криміналізацію та декриміналізацію, виділив три групи підстав, що впливають на криміналізацію, які були запропоновані О. Коробєєвим, а саме юридично-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні. Юридично-кримінологічні підстави криміналізації – це такі підстави криміналізації, що дають змогу виділити ті діяння, щодо яких застосування

кримінальної репресії як способу реалізації соціального контролю є дійсно ефективним. Для віднесення законодавцем тих або інших діянь до числа злочинних вирішальне значення має їх суспільна небезпечність. Соціально-економічні підстави криміналізації вказують на те, що вплив, який здійснюється законом про кримінальну відповідальність, є набагато сильнішим за вплив, що здійснюється іншими галузями права. Такий вплив тягне за собою збільшення різноманітних (соціальних, економічних тощо) негативних наслідків. Соціально-психологічні підстави криміналізації визначають те, що закон про кримінальну відповідальність повинен якнайповніше відповідати правовому менталітету народу й враховуватись під час вирішення питання про криміналізацію [3, с. 24–26].

Основними підставами криміналізації діянь проти власності є те, що суспільні відносини власності як частина економічних відносин складають основу функціонування будь-якого суспільства, розвиток якого неможливий без забезпечення належного захисту власності, прав власника від будь-яких незаконних посягань. Конституцією України встановлені основні засади права власності. У ст. 41 зазначено, що кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [7]. Право володіти своєю власністю закріплено також у ст. 17 Загальної Декларації ООН з прав людини, ст. 1 Першого протоколу Європейської конвенції захисту прав і основних свобод людини, що дає можливість вважати таке право одним з основних прав людини [8].

Важливість охорони права власності на державному рівні визначається тим, що нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність усієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу. Способи захисту й охорони власності, які передбачені законодавством, різноманітні та забезпечені нормами конституційного, адміністративного, сімейного, цивільного та кримінального права, але тільки кримінально-правові норми спрямовані на забезпечення охорони власності від злочинів, які в системі правопорушень є найбільш небезпечними.

Злочини проти власності складають лівову частку правопорушень у країні. Статистичні дані вказують на те, що більше 60% злочинів вчиняється у сфері власності. Така ситуація залишається незмінною впродовж усіх років незалежності України, відповідно, потребує постійного соціального контролю. Закріплення на законодавчому рівні норм кримінального права, які містять перелік злочинів проти власності й передбачення за них покарання, розглядається як найбільш дієва форма соціального контролю.

Криміналізація таких видів діянь, як шахрайство, крадіжка, грабіж і розбій, практично завжди мала місце з початку існування кримінально-правових норм. У зв'язку з цим М. Ємельянов пропонує підстави криміналізації доповнити ще такою підставою, як наявність історично-правової традиції [9, с. 51].

У чинному Кримінальному Кодексі України, прийнятому у 2001 році, відповідальність за злочини проти власності закріплено в розд. VI «Злочини проти власності» Особливої частини (ст. ст. 185–191). У Кримінальному кодексі 1960 року право власності охоронялося двома різними главами його Особливої частини, а саме гл. II «Злочини проти державної і колективної власності» та гл. V «Злочини проти індивідуальної власності громадян». Крім того, покарання за злочини проти державної та колективної власності були більш суворими, ніж покарання за аналогічні діяння, вчинені щодо індивідуальної власності громадян. Такі зміни відбулися у зв'язку з формуванням та реалізацією кримінально-правової політики незалежної держави згідно з принципами справедливості, гуманізму, лібералізації, законності та рівності. Передбачення в одному розділі Особливої частини Кримінального Кодексу відповідальності за всі посягання на власність незалежно від її форми забезпечує всім суб'єктам права власності однаковий кримінально-правовий захист та реалізацію гарантії рівності захисту всіх форм власності, а саме установлення відповідальності за злочини проти власності незалежно від того, на яку форму власності було вчинено посягання.

Кримінальний кодекс (розд. VI «Злочини проти власності») був доповнений ст. ст. 188-1 «Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного

використання» та 194-1 «Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики» у 2005 році, а також ст. 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» у 2007 році. Підставами криміналізації є викриття шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникла необхідність обмежити форми та межі цієї діяльності. За своєю конструкцією зазначені склади злочинів мають матеріальний склад злочину. Злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Останнім часом суспільно небезпечні дії, які спрямовані проти власності, набувають реального поширення, а саме крадіжки, грабіж, шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, умисне знищення або пошкодження майна, умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, порушення обов'язків щодо охорони майна, самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, тому в суспільстві постає питання про посилення санкцій за вчинення вищезазначених злочинів. Під час прийняття відповідного рішення на законодавчому рівні слід враховувати домірність суворості покарання тяжкості вини, обмеження каральних елементів покарання фактором дійсної суспільної потреби, тобто відповідності принципу домірності санкції та економії репресії.

Принцип криміналізації у кримінально-правовій науці визначають як найбільш абстрактний і загальний рівень забезпечення й обґрунтування кримінально-правової нормотворчості та вихідні позиції, врахування яких є необхідним за будь-якої зміни чинного кримінального законодавства [2, с. 191].

Підтримуємо наукову думку про класифікацію принципів криміналізації на принципи, що відображають соціальну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, тобто соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору головних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану суспільної думки; принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечливості системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації.

Соціальні та соціально-психологічні принципи охоплюють принципи суспільної небезпечності, відносної поширеності діяння, позитивних і негативних наслідків криміналізації, кримінально-політичної адекватності криміналізації.

Системно-правові принципи поділяють на загально-правові та кримінально-правові системні принципи.

До загально-правових системних принципів відносять принципи конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості, міжнародно-правової необхідності та допустимості, процесуальної здійсненності переслідування.

Серед кримінально-правових системних принципів виокремлюють принципи безпрогалинності та ненадмірності заборони, визначеності та єдності термінології, повноти складу, домірності санкцій та економії репресії [2, с. 210–242; 9, с. 51–52].

Принцип суспільної небезпечності полягає в тому, що об'єктом кримінально-правової охорони є найбільш важливі та значущі для інтересів держави й суспільства суспільні відносини, яким злочинні посягання можуть спричинити істотну шкоду.

На думку М. Бажанова, «суспільна небезпечність – це здатність діяння спричиняти істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, або здатність створювати реальну загрозу спричинення такої шкоди» [10, с. 20–21].

Основним об'єктом посягання злочинів проти власності є суспільні відносини власності.

У будь-якому суспільстві за будь-якої політичної системи й державного устрою власність є економічною основою існування суспільства. Свобода економічної діяльності в Україні базується на рівності всіх форм власності. Власність може розглядатись у статичній та динамічній. Статичний момент власності виражає стан фактичного привласнення, належності засобів виробництва, інших матеріальних цінностей (речей) державі, комунальним

утворенням, юридичним і фізичним особам. Винний, який вилучає майно у власника незаконно, всупереч економічному укладу суспільства, здійснює перерозподіл матеріальних благ, порушує стан належності їх власнику. Отже, винний фактично позбавляє власника соціальної можливості реально володіти цими цінностями й використовувати їх у тій чи іншій формі, зокрема споживати, передавати в оренду, продавати, дарувати [11, с. 189].

Принцип відносної поширеності діяння визначається в тому, що кримінальне право регулює форму реакцій суспільства й держави на такі суспільно небезпечні вчинки індивідів, які принаймні є реально можливими, тобто є проявами деяких загальних тенденцій і закономірностей. Воно не є випадковим і має ознаку повторюваності [2, с. 218].

Принцип домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації виражає відношення суспільства до криміналізації не як до абсолютного блага, а як до необхідності застосування кримінального закону з урахуванням того, що його застосування призведе до певних наслідків, які істотно перевищують негативні наслідки криміналізації. Визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначення покарання завжди призводять до обмеження прав, свобод та законних інтересів засудженого.

Сутність принципу кримінально-політичної адекватності криміналізації полягає в тому, що процеси криміналізації повинні відображати загальні напрями політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Як слушно визначає П. Фріс, кримінально-правова політика є генеральним напрямом діяльності держави щодо боротьби зі злочинністю специфічними кримінально-правовими засобами. Від того, яке коло діянь буде викликано злочинами, який характер караності буде для них встановлений, за яких умов і на яких підставах кримінальна відповідальність виключається або замінюється іншими заходами, буде залежати розвиток кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики [12, с. 17].

Принцип конституційної адекватності полягає в тому, що найвищими категоріями соціально-політичної оцінки кожної правової норми є положення Конституції України.

Так, у ст. 41 закріплено, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановленим законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [7].

Отже, протиправне посягання на право власності зумовлює необхідність встановлення відповідальності.

Принцип системно-правової несуперечливості визначає важливість з'ясування того, чи не суперечить криміналізація діяння іншим нормам закону про кримінальну відповідальність та нормам інших галузей права. Аналізуючи кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за шахрайство, М. Ємельянов констатує, що загалом вони відповідають вимогам принципу системно-правової несуперечливості та криміналізації діяння. Певні неузгодженості виявляються під час розгляду окремих деталей складів шахрайства. Зокрема, не відповідає принципу системно-правової несуперечливості наявність різних підходів до криміналізації діянь, передбачених ст. 222 КК, з одного боку, та діянь, передбачених ст. ст. 190, 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК, з іншого боку, оскільки ст. 222 КК за назвою належить до шахрайства, але за більшістю своїх ознак відрізняється від загального складу шахрайства. Відповідно, поділяємо думку науковця про те, що додержання принципу визначеності та єдності термінології робить недоцільним використання терміна «шахрайство» у ст. 222 КК, яка встановлює відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами, оскільки змістом цього злочину не охоплюється власне заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно [9, с. 55–56].

Принцип повноти складу означає, що криміналізоване діяння має бути конкретним і визначеним, тобто в кримінально-правовій нормі повинні зазначатися всі ознаки діяння,

необхідні для конструювання складу злочину, й не потребує додаткової криміналізації тих чи інших неврахованих різновидів діянь.

Принцип домірності санкції та економії репресії полягає в тому, що встановлене покарання має відповідати суспільній небезпечності діяння, яке криміналізується.

Під час створення кримінально-правової норми необхідно керуватися певними правилами, котрі дадуть змогу уникнути негативних наслідків криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Висновки. Небезпечність необґрунтованої криміналізації полягає в тому, що вона закладає законодавчі основи для безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, яке за своїм характером мало б тягнути іншу, менш сувору юридичну відповідальність, створення штучних критеріїв відмежування злочинного від незлочинного. У такому разі мають місце такі дві недопустимі з юридичної точки зору ситуації: закон, яким здійснюється така криміналізація, за своєю суттю є неправовим; він на законодавчому рівні закладає основи для притягнення до кримінальної відповідальності фактично невинуватої у вчиненні злочину (адже такого злочину об'єктивно не існує) особи, тобто грубо порушуються принципи верховенства права та презумпції невинуватості [13, с. 96].

Враховуючи викладене, зазначаємо, що кримінально-правова заборона суспільно небезпечних діянь проти власності є найбільш ефективним і необхідним чинником у боротьбі зі злочинністю. Закріплення на законодавчому рівні правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти власності розглядається як дієвий соціальний контроль суспільства, що потребує постійного вдосконалення та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Борисов В., Фріс П. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 15–31.
2. Кудрявцев В. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. Москва : Наука, 1982. 304 с.
3. Фріс П. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
4. Ємельянов В. Кримінальне право України: загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
5. Готін О. Підстави криміналізації діянь. *Право України*. 2005. № 2. С. 95–98.
6. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В. Кудрявцев, А. Яковлев. Москва : Наука, 1982. 304 с.
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.03.2020).
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Голос України*. 2008. № 236.
9. Ємельянов М. Відповідальність за шахрайство : монографія. Харків : Право, 2014. 176 с.
10. Бажанов М. Уголовное право Украины. Общая часть : конспект лекций. Днепропетровск : Пороги, 1992. 168 с.
11. Самокиш І. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні та країнах Східної Європи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 187–191.
12. Фріс П. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
13. Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 94–99.

